

Sičáková, Ľ. (2011). Pravopis a pravopisné princípy. In: Liptáková, Ľ. a kol. *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*. 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta, s. 296 – 315.

8.2.1 Pravopis a pravopisné princípy

8.2.2.1 Vývoj pravopisnej kodifikácie

Čo je pravopis?

Problematika slovenského pravopisu (ortografie) je celospoločenskou problematikou. Začiatky pravopisu sú spojené s obdobím prvej kodifikácie spisovnej slovenčiny. Od tých čias sa pravopisná sústava viackrát zmenila, pretože súvisí s vývinom spisovnej slovenčiny a jej stavom v danom období. Slovenskí jazykovedci preto otázkam pravopisu venujú sústavnú pozornosť, a to najmä v jednotlivých vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu. Z definícií pravopisu vyberáme:

Pravopis je konvenciou (dohodou) ustálený súhrn celospoločensky platných a záväzných pravidiel o správnom používaní grafických znakov na zapísanie jazykového prejavu (Dvonč, 1974). Pravopis je súbor znakov a pravidiel na zapisovanie jazykových prejavov písmenami (malými a veľkými) a interpunkčnými (rozdeľovacími) znamienkami (PSP, 1998). Pravopis možno chápať ako spôsob používania písma (Ripka a kol., 2005); aj ako sústavu pravidiel o jednotnom a všeobecne prijatom spôsobe zaznačovať písmom jazykové prejavy (Pauliny, 1975/76).

V definíciách pravopisu sa teda najčastejšie stretávame s pojmami ako konvencia, grafické znaky, zvuková reč, interpunkčné znamienka, jazykové prejavy, lebo sú súčasťou jeho podstaty. Z *konvenčného* charakteru pravopisu vyplýva možnosť vedome ho zmeniť, čiže upraviť isté pravopisné zásady. Avšak ani tento celospoločenský pravopisný akt nemožno vykonať náhodne a ľubovoľne. Svedčia o tom aj jednotlivé kodifikačné príručky, v ktorých čas od prípravy a spracovania navrhovaných pravopisných zmien k ich konečnej podobe bol pomerne dlhý. Čím má spisovný jazyk dlhšiu tradíciu, tým menšia je snaha zasahovať do jeho ortografickej sústavy. V Encyklopédii jazykovedy sa rozlišuje **grafika ako spôsob písania** (a potom ide nielen o zapisovanie foném, ale aj o zásady písania veľkých písmen a interpunkcie) a **ortografia ako norma písania, ako kodifikované, záväzné pravidlá písania** (1993, s. 337). Z rôznych definícií pravopisu vyplýva, že **v pravopise ide o konvenčný spôsob**

zaznamenania zvukovej reči (ktorá sa realizuje hláskami/fonémami, fónami) **písmom** (grafémami).

Poznámka 8.4

Hláska a fonéma sa vo fonetike a fonológii rozlišuje. *Hláska (fóna)* je jednotkou zvukovej roviny *reči*, *fonéma* je jednotkou zvukovej roviny *jazyka*. Hláska je materiálny nositeľ fonémy. Fonéma sa realizuje v hláske tak, ako sa jazyk realizuje v reči. *Písmeno (graféma)* patrí do súboru grafických znakov, ktorými sa zaznačuje jazykový prejav.

Aj keď zvuková a grafická stránka jazyka tvoria celok, vzťah medzi nimi nie je úplne symetrický. Grafická podoba jazyka by mala čo najvernejšie zaznamenať zvukovú podobu, ale vždy to tak nie je. O asymetrických javoch medzi nimi sa zmienime pri pravopisných princípoch.

Funkcie pravopisu

Vo viacerých prameňoch (EJ, 1993; Novák, 1981; Pauliny, 1975/76) sa uvádza, že pravopisné pravidlá plnia dve funkcie: *zaznačovaciu* a *vybavovaciu*. Z charakteristiky pravopisu ako súboru záväzných pravidiel na zaznačovanie zvukovej stránky jazyka (foném) grafémami vyplýva podstata ***zaznačovacej funkcie***. To znamená pravopisne čo najpresnejšie zaznamenať (zaznačiť) to, čo je počuté, myslené, zvukovo realizované. Túto funkciu najlepšie plní *fonematický pravopis*. Pri *zaznačovacej* funkcii nejde podľa E. Palinyho (1975/76, s. 17) o presné zachytenie všetkých zvukových jemností písmom, ale o zachytenie toho podstatného v najmenších zvukových jednotkách, čo slúži na rozlišovanie významu.

Poznámka 8.5

Možno to dokumentovať príkladmi hlásky /n/ v slove *noha* a *Hanka*. Z fonetického hľadiska je v slove *noha* /n/ podľa miesta artikulácie predod'asnová hláska. V slove *Hanka* je /ŋ/ mäkkopodnebná hláska, ktorá sa vyslovuje len pred mäkkopodnebnými spoluhláskami *k, g* (*Dan'ka, baňka, struňga*). Z fonologickej stránky je /ŋ/ variant fonémy /n/. Z fonologického hľadiska tento rozdiel nie je podstatný, lebo aj keď v slove *Hanka* vyslovíme nesprávne predod'asnovú hlásku *n*, význam slova sa nezmení. V obidvoch vyslovených slovách sa preto /n/ graficky zaznačí rovnakou grafémou /n/.

Pravopis má aj ***vybavovaciu funkciu***. Jej podstata tkvie v tom, aby sa zaznačený jazykový prejav dal rýchlo a presne pochopiť, čiže aby sa vybavil v tom istom význame, v ktorom bol zaznačený. Funkcia spočíva aj v tom, aby jazykový záznam uľahčil čítanie a vybavovanie si rovnakých predstáv, aké mal pisateľ (pozri aj Pauliny, 1975/76). Vybavovacia

funkcia súvisí s *morfematickým pravopisným princípom*, v ktorom sa v písme zachováva nezmenená podoba morfém aj pri spodobovaní. To znamená, že napríklad predpona *roz-* sa rovnako píše v slovách *rozbiť* i *roztrhať*, aj keď sa slová vyslovujú rôzne. Ak vidíme napísané podoby slov *bež*, *dážd'*, pri vyslovení sa nám skôr a ľahšie vybaví ich pôvod a význam, ako keby sme ich videli napísané v spodobených tvaroch *beš*, *dášť*. O niektorých javoch sa zmienime viac pri pravopisných princípoch. Eugen Pauliny (1975/76, s. 17) uvádza, že pri vybavovacej funkcii je výhodné, keď sa tie zložky jazykového prejavu, ktoré majú ten istý význam, zaznačujú v tej istej podobe.

Poznámka 8.6

Vývoj pravopisu a jeho druhy

Po zániku Veľkej Moravy sa na území Slovenska, ktoré patrilo do Uhorskej ríše, začala používať latinka. Je to najrozšírenejšie hláskové písmo na svete a v upravenej podobe ho používa aj slovenčina. Súvisí to s tým, že slovenčina má zložitejšiu hláskovú sústavu než latinčina, preto už v najstaršom období začali pisári písmená latinskej abecedy upravovať.

Podľa spôsobov zapisovania môže byť pravopis *jednoduchý*, *zložkový* a *diakritický*. V najstarších zápisoch osobných mien a osadných názvov zaznačených v „Cívidalskom evanjeliu...z 8. a 9. storočia, napríklad *Couar (Kovarь)*“ (Pauliny, 1975/76, s. 19), ale aj neskôr „(v 12. a 13. storočí, napríklad *Piscam (Pěščany)*“ (Pauliny, tamtiež) sa používal *jednoduchý* (primitívny) pravopis, ktorý len približne zaznamenal zvukovú podobu slova. V 14. až 15. storočí to bol *zložkový* pravopis. V ňom sa na označenie slovanských hlások, pre ktoré neboli v latinskej abecede písmená, vytvorili (zložky), a to spojením dvoch písmen, napríklad hláska /č/ sa zaznačila zložkou *cz* (*czas* = *čas*), hláska /ř/ zložkou *rz* (*rzyeka* = *řeka*), hláska /š/ ako *ss* a pod. Aj v súčasnej slovenčine sa zachovalo niekoľko zložiek. Hláska /dz/ (= jeden zvuk) sa označuje zložkou (spojením dvoch písmen) *d+z*, hláska /dž/ sa označuje dvoma písmenami *d+ž*, a hláska /ch/ spojením grafém *c+h*. Podľa viacerých autorov zložkový pravopis nebol pravopis v dnešnom zmysle slova, ale dosť neustálený pisársky úzus (Pauliny, 1975/76).

Diakritický pravopis, ktorý zaviedol J. Hus v práci *De orthographia bohémica* (1406), sa zakladá na označovaní niektorých zvukových zvláštností hlások diakritickými znamienkami umiestnenými nad písmenami. Boli to znamienka rôzneho druhu (*á, ě, ů, ů, š, ä, ô, ž, t', ž, i*), ktoré sa v ďalších obdobiach menili a ustalovali. V slovenskom pravopise sa používajú diakritické znamienka (dĺžeň, mäkčeň, vokán nad *o*, dve bodky nad *a*) na odlíšenie písmen. Diakritický pravopis (postupne upravovaný) a kombinovaný so zložkovým pravopisom používajú dodnes Slováci aj Česi. V súvislosti s vybavovacou funkciou má diakritický pravopis určité nevýhody. Ak v slove *lavica* zameníme prvú fonému (*lavica*), dôjde k zmene významu slova. Používateľ si musí uvedomiť, že ide o dve rôzne fonémy (grafémy), a preto sa mäkčeň musí napísať a hláska správne vysloviť. Známý je aj *bratský* pravopis. Bol to Husov pravopis, ktorý použili Českí bratia v preklade *Kralickej biblie* (1579 – 1593). Až do polovice 17. storočia ho používali aj slovenskí evanjelici (Pauliny, 1975/76).

Kodifikácia pravopisu v spisovnom období

Spisovné obdobie je obdobie od vzniku kodifikovanej podoby spisovnej slovenčiny až po súčasnosť. Podľa charakteru zmien, ktoré nastali v kodifikácii spisovnej slovenčiny, viacerí autori spisovné obdobie členia rovnako, a to na obdobie: *berňolákovské*, *štúrovské*, *reformné*, *matičné*, *martinské*. Obdobie od roku 1918 až po súčasnosť je rôzne členené a pomenované.

Autori R. Krajčovič – P. Žigo (2002) toto obdobie členia na *medzivojnové* obdobie a *súčasné* obdobie (od roku 1940). V súvislosti s pravopisnými zmenami venujeme pozornosť len niektorým obdobiam.

Bernolákovské obdobie

Začiatky spisovného obdobia sa spájajú s menom A. Bernoláka. Bernolákovské obdobie vymedzuje R. Krajčovič rokmi 1787 a 1846. Je to obdobie od vydania prvej kodifikačnej príručky bernolákovčiny *Orthographia* (1787) až do vydania kodifikačnej príručky spisovnej štúrovčiny *Náuka reči slovenskej* (1846), alebo až po rok 1852, keď vyšla Štúrova pravopisná príručka *Krátka mluvnica slovenská* ako výsledok dohody popredných štúrovcov a mladšej generácie bernolákovcov (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 132). Anton Bernolák vychádzal pri kodifikácii spisovnej slovenčiny z kultúrnej západoslovenčiny, lebo západné Slovensko bolo v 17. a 18. storočí významným kultúrnym, hospodárskym a cirkevným strediskom Uhorska.

Bernolákovský pravopis je diakritický, ale uplatňuje sa v ňom aj foneticko-fonologický, morfológický, funkčný i tradičný princíp (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 141).

Diakritický princíp znamená, že sa používa dĺžeň na označenie dlhých samohlások *á, é, ó, ú, í*, mäkčeň na označenie mäkkých spoluhlások *d', t', ň, l'*, aj sykaviek *š, ž, č, dž* a grafémy *ğ* vo funkcii spoluhlásky *g* (*Iğnác*). Hláska *j* sa zapisovala ako *g* (*geho = jeho, magú = majú*). A. Bernolák tak označuje mäkkosť na písmenách (*d', t', ň, l'*) vždy, napríklad (*Ďeři, Ťelo, kd'e*).

Foneticko-fonologický princíp súvisí s odstránením písmena (*y*) z opozičného vzťahu *i – y*. A. Bernolák to odôvodnil tým, že ide o ten istý zvuk, a preto písanie dvoch znakov je zbytočné. Bernolákovská zásada: *Píš, ako počuješ!* – sa uplatnila aj pri výslovnosti dvoch cudzích písmen *q, x*. Tieto hlásky sa vyslovujú ako *ks, gz, kw* (*Kwintus, Kserkses*) (pozri Pauliny, 1971). Podľa výslovnosti sa píše aj predložky *s, z* (*z Adamom, s Koňi, s ňím*).

Morfológický (dnes morfemický) princíp súvisí najmä s výslovnosťou koreňovej morfémy v tvaroch s pádovými príponami. Napríklad podľa tvarov *hrb-u, hrb-e* bolo kodifikované aj odvodené slovo *hrbček*. Znamená to, že odvodené slovo *hrbček* má takú istú písanú podobu koreňa *hrb-*, aj keď sa vyslovuje *hrpček*. R. Krajčovič v bernolákovčine spomína aj funkčný princíp, ktorý sa využil najmä pri písaní veľkých písmen a pri používaní interpunkcie (R. Krajčovič – Žigo, 2002). Veľké písmená sa v bernolákovskom pravopise písali v substantívach, ale aj v iných výrazoch vzťahujúcich sa na osoby (*Ťelo, Král, Oňi, Sin*). Ich funkciou bolo odlíšiť podstatné mená od prídavných mien. V pravopise vlastných mien sa uplatňuje aj *sémantický princíp*, odrážajúci ich inú sémantiku, než majú všeobecné podstatné mená.

Tradičný (historický) princíp sa v bernolákovčine uplatňuje pri písaní spoluhlások *v, j, g* tradičnými písmenami *w, g, ģ* (*nowí, gehu, Iĝnác*) (Krajčovič – Žigo 2002, s. 142). Bernolák nepozná dvojhlásky, okrem niekoľkých prípadov s dvojhláskou *-ie-* (*meġgem, Ďgevc̣a*).

Bernolákovou zásluhou bolo, že svoj pravopis odôvodnil, vniesol do neho systém, jednotné hľadisko, ale aj to, že za kritérium písania pokladal výslovnosť (Pauliny, 1971).

Príklad 8.1

Ukážka bernolákovského pravopisu: Z eposu J. Hollého (Swatopluk)

Spíwám, gak hroznú Swatopluk na Karolmana wédel
Wognu, i gak Wít'az, seba ag swóg od gehu Wládi
Oslobod'iw Náród, ňepod'ehlí stal sa Panowňik;
A zmužilich weľké založil Králowstwo Slowákow.
(R. Krajčovič – P. Žigo, 2002, s. 150)

Štúrovské obdobie

Štúrovské obdobie sa vymedzuje rokmi 1844 a 1852. Je to obdobie od vyhlásenia strednej slovenčiny za slovenský spisovný jazyk. Toto vyhlásenie sa uskutočnilo na zasadnutí spolku Tatrín 26. – 28. augusta 1844 v Liptovskom Mikuláši (Pauliny, 1971). Zdôvodnenie kodifikácie spisovnej slovenčiny na stredoslovenskom základe podal L. Štúr v diele *Nárečja slovenskuo alebo potreba písanġja v tomto nárečí* (1846).

Ludovít Štúr nadviazal v svojej kodifikácii na bernolákovský pravopis. Aj on vychádzal zo zásady, že pravopis sa má zakladať na hovorenej reči. Pri kodifikácii pravopisu vychádzal z fonetického, morfológického a etymologického pravopisu. L. Štúr neprijal do hláskovej sústavy mäkké *l*, lebo je málo rozšírené a vraj je neestetické. Ostatné mäkké spoluhlásky *d', t', ň* v systéme zostali. V hláskosloví nemal ani *ä* (*najme, svatí*), ani *iu* (*božú, znameňú*), ba ani *é*, len *je* (*dobrġeho, dobrġemu*), výnimkou je slovo *céra*. Dvojhlásku *ô* píše ako *uo* (*kuoň*). Do hláskového systému pribudli aj dvojhlásky *ja, je*.

Podobne ako A. Bernolák ani L. Štúr v pravopise nerozlišuje *i – y*, lebo ide o ten istý zvuk. Fonetický princíp kodifikácie rešpektuje aj znelostnú asimiláciu typu *úski, bosk, bes* (predložka *bes*) (Krajčovič – Žigo, 2002, s. 171). L. Štúr píše s veľkými písmenami adjektíva odvodené od vlastných podstatných mien (*Slovenskí, Německí*). Ostatné veľké písmená sa kodifikovali podobne, ako sú kodifikované aj dnes. Dôsledne sa kodifikovalo aj pravidlo o rytmickej krátení.

Štúrova spisovná slovenčina sa dostávala do praxe najmä prostredníctvom Slovenských národných novín, Slovenských pohľadov, ale aj dielami štúrovských básnikov a spisovateľov. Pre kodifikáciu spisovnej slovenčiny má veľký význam aj jeho dielo *Nauka reči slovenskej* (1846), ktorá je vedeckým opisom gramatickej stavby slovenčiny.

Súhrnne možno povedať, že **Štúrov, podobne ako Bernolákov, pravopis je založený na fonematickom princípe**. V ňom sa uplatňuje zásada, že jednej fonéme, ktorá je schopná rozlišovať význam slova, zodpovedá jedna graféma (písmeno).

Príklad 8.2

Ukážka štúrovského pravopisu: Slovenskje Národňje Novini

Rad je i na nás, visloviť sa tu k Vám prichádzajú tak dávno čakanje, s tolkou túžbou vizeranje Novini Národňje, Krajaňja Slovenski! Kaďekolvek sa strú srd'echnejše duše z národa nášho, odvšad'jal, vjeme, ozvú sa im v ústreti zvuki plnje vďačnosťi, radost'i a náďeje, ozvú sa tak, ako sa ozívajú hlasi z pevnej zeme...

(E. Pauliny, 1971, s. 118)

Námietky proti Štúrovej kodifikácii

Štúrovská kodifikácia nebola jednotná a od začiatku bola podrobená kritike. Najráznejšie sa proti štúrovskému pravopisu postavil M. M. Hodža, ktorý o nej napísal, že „Štúrov pravopis je hrozná ohavnosť, bez formy, ktorej je odňaté svetlo slovanskosti“ (Pauliny, 1971, s. 120).

Hodžovo nedostatočné poznanie jazykovedných problémov ho zvädzalo k nadmernému historizovaniu, na ktorom je založená aj Hodžova kritika Štúrovej koncepcie pravopisu, spočívajúca na staroslovienskom, resp. českom porovnávacom základe (Krajčovič – Žigo, 2002, s.182).

Príklad 8.3

Ukážka Hodžovho pravopisu: *Větín o slovenčine* (1848)

Tak sú stredoslovenčině vlastné syllaby: bā, mā, pā, a původcítě cā, čā, dā, gā, kā, lā, nā, rā, sā, šā, tā, zā, žā, k pr. Žriebā, semā, pāta, vāzy, ulicā, čas, vdāka, zgārba, kāčka, lād, snāh, rād, prāsa, našā, kvietā, vāža a tý podobné. Ba vlastně aj o, u, tekutuo je ö,ü, prichádzajúc potom do io, či jo, do iu, či ju. Týmito hlasmi – ktoré Čěština odvodeně má tam do Ě, tu do a, zasa do i vospuosobeně – vyznamuje sā Slovenčina novā táto naša jako aj Staroslovenčina.

(Krajčovič – Žigo, 2002, s. 182)

Ešte hanlivejšie sa o štúrovej slovenčine vyjadril J. Kollár v spise *Hlasowé o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čěchy, Morawany a Slowáky* (1846), a to v takom zmysle, že Slováci sú slabí na to, aby udržali svoj spisovný jazyk, a že pre Slovákov je najvhodnejším

spisovným jazykom čeština. Proti štúrovskej spisovnej slovenčine vyslovili v tomto spise odmietavé stanoviská viacerí českí a slovenskí činitelia. A tak bola do slovenských škôl zavedená čeština s niektorými slovenskými črtami, ktorá sa nazývala *staroslovenčina*. Príručku staroslovenčiny pripravil Andrej Radlinský (*Prawopis slowenský s krátkou mluwnicí*, 1850) (Pauliny, 1971).

Poznámka 8.7

Niečo iné je *starosloviencina*. Starosloviencina je slovanský kultúrny jazyk, ktorý si Konštantín a Metod zvolili pre svoje účinkovanie na Veľkej Morave (EJ, 1993, s. 421).

Na Slovensku tak v otázke spisovného jazyka vládol chaos. Okrem staroslovenčiny sa používala čeština, bernolákovčina aj štúrovská slovenčina. Na obranu spisovnej slovenčiny sa proti staroslovenčine a češtine postavil významný slovenský filológ Martin Hattala.

V roku 1851 sa v Bratislave stretli poprední zástupcovia štúrovcov a bernolákovcov (Ľ. Štúr, J. M. Hurban, M. M. Hodža, J. Palárik, A. Radlinský, Š. Závodník a M. Hattala) a dohodli sa na tzv. *opravenej slovenčine*. To znamená, že sa dohodli na štúrovskej kodifikácii spisovného jazyka s pravopisnými, hláskovými a tvaroslovnými úpravami, ktoré navrhol M. M. Hodža a ktorým dal filologickú podobu a odôvodnenie M. Hattala v práci *Krátka mluvnica slovenská* (1852) (Pauliny, 1971, s. 124; Krajčovič – Žigo, 2002, 186).

Štúrov fonologicko-morfologický pravopisný princíp bol doplnený historicko-etymologickým princípom, ktorý v slovenskom pravopise zohľadňoval celoslovenské (najmä české) jazykové vplyvy.

Hodžovsko-hattalovská jazyková reforma tak prispela k zjednoteniu štúrovcov a bernolákovcov a k formovaniu tej podoby spisovnej slovenčiny, ktorú používame dnes. V súvislosti s uvedenými, ale aj ďalšími jazykovými udalosťami a reformami sa obdobie (1852 – 1863) nazýva aj *reformné* obdobie.

Príklad 8.4

Ukážka Hattalovho pravopisu: *Krátka mluvnica slovenská* (1852)

Pozorný čitateľ z predošlých dvoch oddielov i o tom sa presvedčí, že je pravopis náš podľa známeho a pravdivého výroku: „medium tenuere beati“ z čiastky na vyslovení väčšine Slovákov vlastnom, z čiastky na etymologických základoch vystavený, i hlavne jeho pravidla si ľahko odtiahne. Nezbyva nám teda nič inšieho, jako stručne ešte vytknúť i ty pravopisné podrobnosti, kteréby si pozorný ináč čitateľ z toho, čo sme posial prednesli, alebo ťažko, alebo len nedokonále a mýlne môhol odtiahnuť, jako k.p. ohľadom na rozdiel medzi tvrdým a mäkkým i, alebo, čo je jedno, medzi y a i. (Krajčovič – Žigo, 1992, s. 36)

V *matičnom* období (1863 – 1875), ako aj v *martinskom* období (od roku 1880 do konca prvej svetovej vojny) sa ukázalo, že kodifikácia spisovného jazyka a aj pravopisná kodifikácia nie je dostačujúca. Neustálené bolo písanie *i – y, l', ä*, používanie dĺžok a pod. (Pauliny, 1975/76, s. 21). Preto významným krokom pri upevňovaní normy spisovnej slovenčiny bola úprava Hattalovej kodifikácie, o ktorú sa pričínil Samo Czambel, a to hlavne v kodifikačnej práci *Rukoväť spisovnej reči slovenskej* (1902). S. Czambel prispel k tomu, že sa ustálilo písanie *i – y, ä, l'*, upevnil sa zákon o rytmickom krátení a o jeho výnimkách, spresnili sa zásady písania predložky *s, z*, veľkých písmen a pod. **Czamblova kodifikácia sa stala východiskom tzv. matičného úzu, ktorý tvorí základ súčasnej kodifikácie spisovnej slovenčiny.** Jeho kodifikácia bola v jednotlivostiach doplnená v jednotlivých vydaniach Pravidiel slovenského pravopisu: 1931, 1940, 1953, 1991 (EJ, 1993, s. 98) a v roku 2000.

8.2.2.2 Pravidlá slovenského pravopisu

Po vzniku Československej republiky (1918) sa opäť ukázala potreba spresniť kodifikáciu spisovnej slovenčiny, pretože slovenská norma a kodifikácia boli rozkolísané a v praxi vládla neistota. Rozvoj spisovnej slovenčiny bol poznačený ideou jednotného československého národa a jazyka (Ripka a kol., 2005). Tieto fakty a daná spoločenská situácia sa dosť výrazne odrazili aj v prvej normatívnej príručke, ktorou sa stali Pravidlá slovenského pravopisu (1931).

Pravidlá slovenského pravopisu (1931)

Vypracovala ich pravopisná komisia pod vedením V. Vážneho, ktorý posudzoval spisovnú slovenčinu z hľadiska češtiny. Preto sa Pravidlá českého pravopisu stali vzorom pre naše prvé Pravidlá. V Pravidlách slovenského pravopisu sa tak nachádzali tvary ako *rozumet', trpet', lhat', svoboda* a pod. (namiesto *rozumiet', trpieť, luhat', sloboda*). Podľa etymologického princípu a významu predponového slova sa písali predpony *s-, z-* (*sbor, shon, sobrat', sohnat'* a pod.) (Blanár a kol., 1974) Niektoré slova sa písali foneticky (*preca, dvacať, tricať, šesdesiat, deník*). Aj keď kodifikácia V. Vážneho vyvolala ostrú odbornú kritiku, predsa PSP z roku 1931 predstavujú dôležitý príspevok v úsilí o kultivovanie slovenčiny a o ustálenie jazykovej praxe na Slovensku (Blanár a kol., 1974, s. 210).

Reakciou na danú jazykovú a spoločenskú situáciu bol vznik časopisu Slovenská reč (1932), ktorej činnosť bola zameraná na zachovanie osobitosti spisovnej slovenčiny, čo znamenalo aj vydanie ďalších **Pravidiel slovenského pravopisu** v roku 1940. Vydaním nových

pravidiel (1940) sa kodifikovala väčšina požiadaviek Slovenskej reči, a to aj v oblasti slovnej zásoby, odmietla sa radikálna reforma slovenského pravopisu, ako aj násilné požiadavky protičeského purizmu (Blanár a kol., 1974, s. 209). Pravidlá slovenského pravopisu sa stali základom pre mnohé učebnice slovenčiny.

Pravidlá slovenského pravopisu (1953)

Pravopisnej úprave slovenčiny v roku 1953 predchádzala celonárodná diskusia o celkových i jednotlivých úpravách. Pravidlá slovenského pravopisu (1953) predstavovali počiatočnú fázu súčasného obdobia vo vývine slovenčiny. Stali sa základným vydaním pre ďalšie vydania Pravidiel.

Vydanie nových Pravidiel prinieslo zjednodušenie slovenskej pravopisnej sústavy vo viacerých citlivých bodoch a pravopisnú sústavu priblížilo kultivovanej spisovnej výslovnosti. PSP tak posilnili stabilitu najmä slovenského hláskoslovnia a tvaroslovnia, upevnili princíp jednoty zvukovej a pravopisnej stránky v spisovnom vyjadrovaní (Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, s. 12).

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1953 išlo najmä o tieto pravopisné úpravy:

1. Zjednotilo sa písanie koncového *-i* v slovesných tvaroch množného čísla minulého času a podmienovacieho spôsobu (*chlapi robili, duby padali, ženy prali, deti (by) sa hrali*). (Do roku 1953 sa písalo: *chlapi robili, duby padaly, ženy praly, deti (by) sa hraly*.)
  2. V niekoľkých slovách sa zmenilo alebo ustálilo písanie *i, y* (*bistú, cimbal, lišaj, sirup, stariga, pijatika, Obišovce, Vihorlat; Beskydy, gýč*).
  3. Zjednodušili sa pravidlá o písaní predpôň *s-* (*so-*), *z-*, *zo-*. Tieto predpony sa píše podľa dnešnej spisovnej výslovnosti tak, že pred znelou spoluhláskou a pred samohláskou sa píše predpona *z-*, pred neznelou spoluhláskou predpona *s-*, napríklad: *zjednušiť, zdrevenieť, zhromaždiť sa; skaziť, sfarbiť* a pod. V slabičnej podobe sa píše v zhode s výslovnosťou vždy predpona *zo-*, napríklad: *zoskočiť, zosypať*. (Dovtedy sa písalo *soskočiť, sosypať*, lebo platili zložité pravidlá vychádzajúce z významu predpôň.)
V slovách *sloh, sloha, svah, smer, nesmierny, svitok* sa navrhlo písať a vyslovovať *s*.
Písmeno *s* Pravidlá navrhli písať aj na začiatku slov *sbor* (*sborový, sborovňa*), *sborník, sväz, sjazd strany*, ale *sjazd na lyžiach*.
Rozlišovali sa slová *správa* (vedenie závodu) a *zpráva* (zvest'), *zmena* (zmena programu) a *smena* (pracovná).
  4. Zjednodušilo sa pravidlo o písaní predložiek *s, so* (spája sa so 7. pádom) a *z, zo* (spája sa s 2. pádom).
  5. Odstránila sa nejednotnosť v označovaní dĺžky samohlások v cudzích slovách. Zaviedol sa princíp písať ich podľa výslovnosti (*biológia, anatómia, batéria, séria*).
  6. Podľa praktického delenia sa zjednodušili pravidlá o rozdeľovaní slov.
  7. V niekoľkých prípadoch sa zmenil pravopis jednotlivých slov, ako napríklad *drôt, grajciar, plagát, brožúra* (dovtedy *drót, krajciar, plakát, brošúra*).
- (Spracované podľa Pravidiel slovenského pravopisu 1953, s. 8 – 9.)

Pravidlá slovenského pravopisu (1991)

Posledná úprava slovenského pravopisu sa realizovala v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991. Na ich príprave, ako aj na príprave druhého (1998) a tretieho vydania (2000) sa podieľali vedeckí pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a slovakistických pracovísk slovenských univerzít. Išlo o zásadnejšiu úpravu pravopisnej normy od roku 1953, ktorej cieľom bolo racionalizovať slovenskú pravopisnú sústavu v tých bodoch, v ktorých sa to so zreteľom na vývin jazyka a nové potreby spoločnosti ukázalo odôvodnené; nemožno však hovoriť o pravopisnej reforme (Ripka a kol., 2005, s. 12).

V Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991 išlo najmä o tieto pravopisné úpravy:

1. „Ako dozretý problém v slovenskej pravopisnej sústave sa ukázal nový spôsob písania názvov typu *Ulica osloboditeľov*, *Most Slovenského národného povstania*, *Námestie hrdinov*, *Sad slobody* a pod. Vlastným menom je tu celé spojenie *Ulica osloboditeľov*, nie iba jeho druhá časť (t. j. *osloboditeľov*)“. (Dovtedy sa písalo *ulica Osloboditeľov*, *most Slovenského národného povstania*, *námestie Hrdinov*, *sad Slobody*.)
2. Sformulovali sa zásady o spôsobe jednotného písania historických osobných mien z obdobia Uhorska (napr. *Bátori*, *Pálfi*, *Ziči*, *Forgáč*), ďalej pravidiel prepisu z gréckej abecedy a zásady prispôsobovania antických mien zo starogréckeho a latinského jazyka.
3. Kodifikoval sa variantný spôsob písania príslovkových výrazov typu *dobiela/do biela*, *nanešťastie/na nešťastie*, *dovidenia/do videnia* a pod. (Dovtedy sa niektoré písali iba spolu a niektoré iba osobitne.)
4. Spresňujú sa niektoré poučky o písaní interpunkčných znamienok, najmä čiarky, a o písaní veľkých písmen. Pri písaní čiarky sa zjednodušenie a spresnenie dosahuje napríklad tým, že v prípadoch, keď sa medzivetný vzťah signalizuje jednoznačne priraďovacou spojkou (napr. *alebo*, *či*, *ani*), nepožaduje sa už písať pred takouto spojkou čiarku, lebo nie je na signalizovanie tohto vzťahu potrebná.
5. V zhode s výslovnosťou sa v tvare činného prídavia zrušila výnimka z rytmického krátenia pri písaní dlhej prípony *-úci* po predchádzajúcej dlhej slabike (*píšuci*, *vládnuci*). (Predtým sa písalo *píšúci*, *vládnúci*.)
6. Platnosť pravidla o rytmickom krátení sa rozšírila aj v podstatných menách utvorených príponou *-ár*, *-áreň* po predchádzajúcej dlhej slabike (ale len po jednoduchej dĺžke, nie po slabike s dvojhĺskou), napr. *prevádzkar*, *prevádzkareň*, *bábkár* (predtým *prevádzkár*, *prevádzkáreň*, *bábkár*). Toto pravidlo sa v ďalšom vydaní rozšírilo aj na slová s predchádzajúcou slabikou s dvojhĺskou (Ripka a kol., 2005, s. 13).
7. Zjednotil sa pravopis slov *zmena* (od *zmeniť*) a *zmena* (vymedzený pracovný čas). Od roku 1953 sa písalo *zmena* (zmena programu) a *smena* (pracovná). (Spracované podľa Pravidiel slovenského pravopisu 1991, s. 14 – 15.)

Pravidlá slovenského pravopisu (1998, druhé, opravené a doplnené vydanie)

V týchto Pravidlách sa pri tvorení slov s príponami *-ár*, *-áreň* rozšírilo uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení aj na prípady s predchádzajúcou dvojhĺskou, napr. *dialka* – *dialkar*, *mlieko* – *mliekar* – *mliekareň*, *lahôdka* – *lahôdkar* – *lahôdkareň*, *škôlka* – *škôlkar*, *viazat'* – *viazareň*, *zlievat'* – *zlievareň*, *prezliekat' sa* – *prezliekareň*.

Upravilo sa písanie názvov výborov Národnej rady Slovenskej republiky a katedrií vysokých škôl s veľkým začiatočným písmenom, napr. *Ústavnoprávny výbor Národnej rady Slovenskej republiky*, *Katedra jazykov Právnickej fakulty Univerzity Komenského* (ďalšie úpravy pozri v PSP, 1998, s. 16 – 17).

Tretie, nateraz posledné, vydanie ***Pravidiel slovenského pravopisu 1991*** vyšlo v roku **2000** s minimálnymi úpravami v kapitolách písania veľkých písmen a interpunkcie. Oproti

predchádzajúcemu vydaniu však obsahuje viac ako 400 najmä nových frekventovaných slov (Ripka a kol., 2005, s. 14).

V roku 2006 vyšiel *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G*. V ňom sa upravilo písanie slov zakončených na príponu *-ár, -áreň* tak, že po slabike s dlhou samohláskou alebo dvojháskou sa pripúšťa variantné riešenie (*áčkar/áčkár, áčkarka/áčkárka, čučoriedkar/čučoriedkár, bábkarský/bábkársky, dial'karský/dial'kársky*). Z variantných podôb prvá podoba rešpektuje rytmické krátenie, druhá podoba vzniká v živom jazyku pod tlakom iných rovín (najmä slovotvornej) na zvukovú štruktúru slovenčiny (pozri s. 17). V roku 2011 vyšiel druhý diel *Slovníka súčasného slovenského jazyka H – L*, ktorý tiež prináša dvojaké podoby slov s príponou *-ár, -áreň*, napr. *hríbar/hríbár, hríbarka/hríbárka, hríbarský/hríbársky* (s. 181).

Úloha 8.4

Preštudujte si najnovšie náhľady na pravopisnú problematiku v slovenčine v zborníku *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise*. Ed. M. Považaj. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2009. 212 s.

8.2.2.3 Pravopisné princípy a ich charakteristika

Naznačenou pravopisnou problematikou sme chceli dokumentovať, ako pravopisné úpravy či reformy prebiehajúce v jednotlivých obdobiach riešili vzťah medzi hovoreným prejavom a jeho grafickým zápisom v snahe čo najviac ich priblížiť. S týmto okruhom otázok súvisí aj skúmanie základných pravopisných princípov, na ktorých je vybudovaný pravopis spisovnej slovenčiny.

Pravopisné princípy sú isté pravidlá (zásady), ktoré je potrebné pri zaznamenávaní zvukovej podoby jazyka grafickými znakmi (písmenami) rešpektovať. „Nijaká grafická sústava však nemôže zachytiť a graficky reprodukovať zvukovú reč vo všetkých detailoch a nijaká ortografická sústava neumožňuje čitateľovi vytvoriť primeraný zvukový signál v tomto jazyku, ak čitateľ (hovoriaci) nepozná jeho zvukové normy i zložité vzťahy medzi nimi a pravopisnou sústavou“ (Kráľ, 1996, s. 19).

V jednotlivých Pravidlách slovenského pravopisu (1991, 1998, 2000) sa vyčleňujú štyri pravopisné princípy: *fonematický, morfematický, gramatický* a *etymologický*. V staršej literatúre sa pravopisné princípy nevymedzujú jednotne a u jednotlivých autorov sa stretávame aj s ich rôznym počtom. Je to dané tým, ako autori pri vyčlenení pravopisného princípu zohľadňovali jednotlivé činitele vplývajúce na to, aby sa písomný záznam čo najviac priblížil výslovnosti. Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 v úvodnej kapitole uvádzajú, že

„pravopis spisovnej reči slovenskej sa zakladá, ako pravopis český, hlavne na troch princípoch: fonetickom či zvukoslovnom, etymologickom či pôvodoslovnom a historickom či dejinnom.“ Pravidlá slovenského pravopisu (1953) pravopisné princípy osobitne nevyčleňujú. Na strane 7 sa uvádza, že v podstate sa doterajší pravopis a jeho základný princíp nezmenil. „Ponechali sme temer v celom rozsahu ypsilon, písmená *ô*, *ä*, *l* atď. Zmenili sme iba niektoré pravopisné poučky, ktoré nemajú oporu v živých jazykových zákonitostiach, a opravili sme pravopisné nedôslednosti a ...zachytili niektoré živé dvojtvary.“

Podstatou, členením a charakteristikou pravopisných princípov sa zaoberali viacerí autori (L. Novák, 1931; J. Horecký, 1952/53, 1964; L. Dvonč, 1974; E. Pauliny, 1975/76; J. Štefanovič, 1967; V. Betáková, 1963; J. Ballay, 1965; Š. Peciar, 1977; J. Sabol, 1978, 1989; J. Kačala, 2000 a iní).

V súčasnej kodifikačnej literatúre uvádzaný fonematický a morfematický pravopisný princíp korešponduje v staršej literatúre najčastejšie s fonetickým (fonologickým) a morfologickým princípom. Terminologickú nejednotnosť pri vymedzovaní uvedených pravopisných princípov dokumentujeme názormi niektorých autorov:

Podľa E. Paulinyho (1975/76, s. 18) „je náš pravopis v prevažnej miere fonologický. To značí, že najmenšie zvukové jednotky, ktorými sa rozlišuje význam slov a tvarov (teda fonémy), sa zachycujú obvykle rovnakým písmenom, a to obvykle jedným písomným znakom.“ Autor ešte uvádza gramatický a etymologický princíp. V súvislosti s písaním dvojhlásky /uo/ ako *ô*, ktorá sa zaviedla pri tzv. hodžovsko-hattalovskej reforme, Pauliny hovorí o historickom princípe v pravopisnej sústave.

J. Horecký (1952/53) vydeľuje hlavné princípy slovenského pravopisu (fonetický, slabičný, morfologický, gramatický a historicko-etymologický). V roku 1964 autor odporúča namiesto staršieho termínu fonologický, resp. fonologicko-morfologický princíp používať termín fonematický princíp, „pretože v slovenčine ide len o fonematické referenty (grafémami sa zapisujú hlásky, nie celé morfémy)“ (s. 321).

J. Štefanovič už vymedzuje fonologický (fonetický, fonematický) princíp (1967, s. 52). Jeho charakteristika tohto pravopisného princípu korešponduje s charakteristikou fonematického pravopisného princípu uvedeného v kodifikačných príručkách.

Fonologický, morfologický, etymologický, gramatický a slabičný pravopisný princíp uvádza aj L. Dvonč (1974). Autor slabičný princíp chápe ako istú obmenu fonologického princípu. O slabičnom princípe uvažujú aj ďalší autori (Horecký, 1952/53; Štefanovič, 1967). J. Ballay klasifikuje pravopisné princípy podobne ako L. Dvonč, nespomína však slabičný princíp (1965).

A. Král (1996, s. 20) starší termín morfologický pravopisný princíp nahrádza termínom morfonematický princíp.

Jednotlivé termíny vyjadrujúce vzťah medzi grafémou a hláskou, ako aj medzi grafémou a fonémou sa v niektorých prípadoch prekrývajú. Podľa J. Sabola (1978, s. 489) „autori pri rozbere vzťahu grafických a zvukových jednotiek nevychádzajú z jednotnej fonologickej teórie.../z hľadiska vzťahu grafémy a fonémy – ak sa berú izolovane – sa vymedzuje napr. fonologický pravopisný princíp, ale vzhľadom na fungovanie fonémy v morféme sa zasa ten istý pravopisný problém hodnotí ako morfologický pravopisný princíp a pod./“

Preto J. Sabol navrhol svoju koncepciu pravopisných princípov (1978: fonetický, morfonematický, etymologický; 1989: fonetický, fonematický, morfonematický a etymologický), ktorá vychádza „zo vzťahov medzi jednotkami zvukovej štruktúry /hlásky/ a zvukového systému /fonémy/ a z ich korešpondencie s jednotkami grafickej sústavy /grafémy/“ (1978, s. 489).

Ďalšie dva pravopisné princípy (etymologický a gramatický) uvedené v súčasných kodifikačných príručkách sa vo väčšine prípadov nachádzajú aj u spomínaných autorov. Terminologicky sa nemiešajú.

Najviac pravopisných princípov vydelil a podrobne spracoval J. Štefanovič (1967). Okrem už spomenutého fonologického (fonetického, fonemického) a slabičného princípu uvádza a analyzuje aj etymologický, morfológický (morfematický), gramatický, sémantický a konvenčný princíp (princíp dohody). Sémantickému pravopisu venuje pozornosť aj V. Betáková (1963, 1968). Ostatné pravopisné princípy analyzuje autorka v kapitole *Výslovnosť a pravopis*, a to v súvislosti s nácvikom jednotlivých pravopisných javov v základnej škole (1963).

Klasifikácia a charakteristika pravopisných princípov

Na základe názorov o pravopisných princípoch predstavených v staršej literatúre, ale najmä jednotne s klasifikáciou pravopisných princípov v najnovších kodifikačných príručkách vyčleňujeme tieto pravopisné princípy: **fonematický**, **morfematický**, **gramatický**, **etymologický** (Pravidlá slovenského pravopisu, 1998, 2000), ku ktorým pridávame **sémantický** a **konvenčný** pravopisný princíp. Poznanie pravopisných princípov je dôležité pri osvojovaní si pravopisu, a to už v rámci formovania poučeného jazykového vedomia dieťaťa mladšieho školského veku (k pojmu *jazykové vedomie* pozri *Poznámku 1.5*).

Fonematický pravopisný princíp

Medzi pravopisnými princípmi má dominantné postavenie fonematický princíp, lebo „zabezpečuje vysoký stupeň jednoduchosti a ľahkej zvládnuteľnosti slovenského pravopisu“ (Ripka a kol., 2005). Tento princíp znamená, že jednej fonéme (hláske) schopnej rozlišovať význam slova, zodpovedá jedna graféma (písmeno). Fonematický princíp sa dôsledne zachováva pri hláskach *a, á, ä, b, c, č, d, e, é, f, g, h, j, k, l, ľ, m, n, o, ó, p, r, ř, s, š, t, u, ú, v, z, ž* (PSP, 1998). Tento princíp sa v pravopise vždy neuplatňuje dôsledne, lebo nie vždy sa tá istá hláska označuje tým istým písmenom.

Hláska *i* sa zapisuje grafickými znakmi *i/y* a hláska *í* dvoma znakmi *í/ý*. V edukačnej praxi je preto dôležité, aby si žiak pri osvojení pravopisu *i – y, í – ý* uvedomil rozdiel medzi hláskou a písmenom. Sú dve hlásky *i/í*, ale štyri písmená *i/y, í/ý*. V slovách *bit'* a *byť* ide vždy o jednu hlásku, ale o dve písmená.

Na označenie fonémy *i*, ktorá sa zapisuje dvoma písmenami *i/y*, vplývajú aj ďalšie princípy (morfematický, gramatický, etymologický) (PSP, 1998). O tom, že pri písaní *i/y* sa uplatňujú viaceré princípy (etymologický, fonologický, slabičný, morfológický a gramatický) písal aj L. Dvonč (1964, s. 265 – 267).

Hlásky *dz*, *dž*, *ch* sa označujú dvoma písmenami. Hláska /*dz*/ (=jeden zvuk) sa označuje zložkou (spojením dvoch písmen) *d+z*, hláska /*dž*/ sa označuje dvoma písmenami *d+ž*, a hláska /*ch*/ spojením grafém *c+h* (*medza*, *džavot*, *pichať*). Vyskytujú sa v rámci morfém (významových častí slov). Nemožno ich rozdeliť. Pri stretnutí *d* a *z*, *d* a *ž*, *c* a *h* na hraniciach morfém, nejde o zložky, ale o osobitné hlásky, ktoré sa zapisujú uvedenými písmenami (*podzemný*, *odžiť*, *viachlasný*). Keďže tvoria hranicu morfém, možno ich od seba oddeliť, lebo ide o stretnutie dvoch hlások/písmen na hranici morfém (*pod-zemný*, *od-žiť*, *viac-hlasný*).

Fonémy *d'*, *t'*, *ň*, *l'* sa označujú osobitnými písmenami *d'*, *t'*, *ň*, *l'* (s mäkčeňom) vtedy, keď stoja pred samohláskami *a*, *o*, *u* (*d'akovat'*, *t'ahať*, *r'ánať*, *l'akať*; *d'obať*, *Maťo*, *s ňou*, *poľovník*; *Ďumbier*, *t'ukať*, *ňufák*, *ľud*); keď stoja pred spoluhláskami (*pod'te*, *kol'ko*, *Peťko*), ako aj na konci slova (*med'*, *nosiť*, *peň*, *chvál'*). Fonémy *d'*, *t'*, *ň*, *l'* sa pred *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* označujú písmenami *d*, *t*, *n*, *l* (teda bez mäkčeňa), ale vyslovujú sa mäkko, napr. (*nádej*, *ticho*, *tíšiť*, *neha*, *lístie*, *leto*, *liať*, *lievať*, *tretiu*). V primárnej škole sa takýmto slovám venuje väčšia pozornosť, pretože sa inak píše a inak vyslovujú. Pri nácviku písania hlások *d'*, *t'*, *ň*, *l'* pred uvedenými samohláskami a dvojhláskami sa pozornosť dieťaťa nesústreďuje na výslovnosť. Na to, aby si dieťa zapamätalo ich pravopis, je podľa V. Betákovej (1963, s. 25) „podstatná zrková predstava grafického obrazu hláskových skupín *de*, *te*, *ne*, *le*, *di*, *ti*, *ni*, *li*.“ Podobne sa postupuje aj pri nácviku výslovnosti a písania spoluhlások *d*, *t*, *n*, *l* pred dvojhláskami *ia*, *ie*, *iu*.

Slovenské *i*-ové dvojhlásky sa zapisujú znakmi *ia*, *ie*, *iu*. V prevzatých slovách, na hranici slov v zložených slovách a na hranici morfém v odvodených slovách ide spravidla o spojenie *i* s *a*, *e*, *u* (*akcia*, *gymnázium*, *priučiť*, *protieurópsky*, *antienzým*, *uniatský*, *diecéza*). *U*-ová dvojhláska (*uo*) sa zapisuje znakom *ô* (Ripka a kol., 2005, s. 14). V slovách latinského a gréckeho pôvodu sa na označenie spojení hlások *ks* alebo *gz* používa písmeno *x* (*xylofón*, *exemplár*) (PSP, 1998). Podľa fonematického princípu sa píše slová s predponou *s-/z-/zo-*, napr. (*schodiť*, *spísať*, *zbiť*, *zošiť*, *zobrať*).

Morfematický pravopisný princíp

Morfematický pravopisný princíp spočíva v tom, že sa zachová rovnaká grafická podoba morfémy v rozličných tvaroch a spojeniach slov, a to bez ohľadu na zmenenú výslovnosť. „Morfematický princíp uľahčuje zrkovú identifikáciu fonematickej, ale najmä morfematickej stavby slova“ (Ripka a kol., 2005, s. 15). Napríklad koreňová morféma *Lub-* (v slove *Luba*) sa rovnako napíše aj v odvodenom slove *Lubka*. Vyslovená podoba slova *Lupka* sa neodrazí v pravopise, pretože sa v ňom rešpektuje jednotná podoba morfém, ktoré sa

rovnako píšú aj v iných tvaroch toho istého slova (*Luba, Lubinka, Luboslava, Lubica, Lubomíra*).

Jednotne sa píšú aj predpony. Predpona *roz-* v slove *roztrhať* (aj keď v ňom vo výslovnosti došlo k spodobovaniu *rostrhať*) sa napíše tak isto ako v slove *rozbiť*, čiže podľa podoby slova *rozorať*. Podobne sa postupuje aj na hranici slov, keď stojí slovo zakončené na neznelú spoluhlásku (*vlak*) pred slovom začínajúcim sa na znelú spoluhlásku alebo na samohlásku. V obidvoch prípadoch sa vysloví [*vlag hučí, vlag odišiel*], ale v pravopise sa zachová pôvodná podoba morfémy *vlak*. Ak stojí slovo *vlak* pred neznelou spoluhláskou alebo pred prestávkou, vysloví sa s neznelou spoluhláskou *k* [*vlak prišiel, odišiel vlak*].

Rovnako sa píšú aj slovotvorné a pádové prípony, napr. *sudkyňa, vodkyňa; stolík, mostík; učiteľkin, Zuzkin; chlapi, lekári; husi, zmesi; holuby, kapry; žena – ženy, Lea – Ley; ovčí, rybí* (podrobnejšie pozri PSP, s. 23). Uvedené prípady dokumentujú skutočnosť, že v pravopise nie je možné dôsledne dodržiavať fonematický pravopisný princíp. Je to preto, lebo by sa stále menil obraz napísaného slova a sťažilo by sa vybavenie príslušnej predstavy a základného významu slova. Tento jav súvisí s *vybavovacou* funkciou pravopisu, čo znamená, zachovať (písať) jednotnú podobu slova pri skloňovaní, odvodzovaní, a to aj pri odlišnej výslovnosti.

V súvislosti s morfeatickým princípom je potrebné ovládať problematiku znelostnej asimilácie (spodobovania), ale mať aj vedomosti o ohýbaní a o tvorení slov. Je to preto, lebo slová obsahujú významové časti (morfémy), ktoré žiakom pomáhajú lepšie vnímať napísaný text. Žiaci v kontexte vety zistia, ako rozdeliť napríklad slovo *nadrobiť*, ktoré pri odlišnom členení má aj iný význam (*nad-robiť, na-drobiť*). Ovládať morfeatický pravopis znamená osvojiť si základné vedomosti z viacerých oblastí (rovín) slovenského jazyka.

Gramatický pravopisný princíp

Gramatický pravopisný princíp súvisí s takými pravopisnými javmi, ktoré možno vysvetliť gramaticky (poznáním jednotlivých pádov, ich tvarov aj funkcií a pod.). Gramatický princíp sa uplatňuje pri rozdielnom písaní *i/i – y/y* v nominatíve singuláru a plurálu prídavných mien a iných slov skloňujúcich sa podľa vzoru *pekný (milý chlapec – milí chlapci, akýsi žiak – akísi žiaci, prvý učiteľ – prví učitelia, pozvaný hosť – pozvaní hostia, jeden známy – traja známi)*. Znamená to, že podľa gramatickej kategórie pádu (N.) a čísla (sg. alebo pl.) sa určí, či sa v konkrétnej pádovej prípone napíše *-i/-í* (*vzácní vzdelaní žiaci*) alebo *-y/-ý* (*vzácný*

vzdelaný žiak). Po mäkkých spoluhláskach sa v singulári aj pluráli nominatívu píše mäkké *-í/-i* (*cudzí súci chlap – cudzí súci chlapi*).

Gramaticky podmienené je aj písanie predložiek *s, so, z, zo*. Predložky sa píše podľa toho, s ktorým pádom sa viažu: *s, so*: s inštrumentálom, *z, zo*: s genitívom. Gramatický pravopisný princíp je úzko spojený s ovládaním celkovej gramatickej stavby slovenčiny. Tento princíp slovenský pravopis nezjednodušuje.

Etymologický pravopisný princíp

Ak sa v pravopise slov odráža staršia vývojová etapa a prihliada sa aj na ich pôvod, ide o etymologický pravopisný princíp. V slovenskom pravopise to súvisí s písaním písmen *i, í, y, ý* v slovách domáceho aj cudzieho pôvodu, v ktorých si treba osvojiť ich pôvodnú pravopisnú podobu.

Etymologický princíp sa uplatňuje pri písaní *i, í, y, ý* v predponách a koreňoch domácich slov (vrátane tzv. vybraných slov), ktoré odrážajú stav v staršej podobe jazyka, keď existovali osobitné fonémy *i, í, y, ý* a na rozdiel od súčasnej výslovnosti sa tieto fonémy aj odlišne vyslovovali (Ripka a kol., 2005).

Etymologický princíp súvisí aj s pravopisom slov cudzieho pôvodu, lebo zachovávajú pôvodnú podobu (*cyklista, bicykel, cylinder, gymnázium, rytmus, hystéria, história, chirurg, chinín, hypotéka, histológia, kino, kybernetika*). Tak je to aj pri písaní cudzích vlastných mien (*Röntgen, Slowacki, Ibañez, Tünde, Přerov, Győr, Hrabě, Rossini*). Pravopisne zdomácnené slová sa píše v zhode s ustálenou slovenskou výslovnosťou, spravidla sa však zachováva pôvodné písanie *i, í, y, ý* (*menčester, džez, víkend, lýra*) (pozri aj PSP, 1989).

Vzhľadom na to, že tieto slová sa píše podľa stavu v staršom jazyku alebo podľa stavu v cudzích jazykoch, ich pravopis sa osvojuje náročnejšie, preto je potrebné venovať mu v školskej praxi viac pozornosti.

Sémantický pravopisný princíp

Sémantický pravopisný princíp sa v novších kodifikačných príručkách nevyčleňuje. V starších metodických prácach ho uvádza V. Betáková (1963, 1968), J. Štefanovič (1967). Podľa týchto autorov sémantický pravopisný princíp sa uplatňuje najmä pri písaní veľkých písmen vo vlastných menách. J. Ballay (1963) tento pravopisný jav zaraďuje pod fonologicko-gramatický princíp, iní autori pod konvenčný pravopisný princíp (pozri Štefanovič, 1967, s.

51). Je to preto, lebo pri analýze pravopisného javu sa v slove môžu zohľadniť viaceré činitele (fakty), ktoré vplyvajú na výber názvu pravopisného princípu.

Sémantický princíp vydeľujeme najmä v súvislosti s pravopisom vlastných mien, ktorý sa vyučuje už v primárnej škole. Žiaci vedia, že vlastné mená sa píše s veľkým začiatočným písmenom a všeobecné podstatné mená s malým písmenom. Mali by však poznať aj súvislosť pravopisu s významom, a to najmä vtedy, keď sa v napísanom texte stretnú dve homonymné slová, napr. (*Lipa – lipa, Kováč – kováč, Podsypaný – podsypáný*), ktorých odlišný význam zmenil ich pravopis. Význam takýchto slov sa najlepšie pochopí v komunikačných súvislostiach (*Lipa rastie pri ceste. Lipa príde odpovedať*). Preto by sa významovej a pravopisnej stránke proprií a apelatív mala venovať rovnaká pozornosť už v primárnej škole (viac o problematike proprií a ich vyučovania pozri v kap. 9.3). V tejto súvislosti už V. Betáková (1963, s. 33) uviedla: Aby sa žiak správne rozhodol, či napísať veľké alebo malé písmeno, musí najprv poznať významy týchto slov, ktoré sa majú objasniť porovnávaním.

Pri objasňovaní pravopisu vlastných mien možno hovoriť aj konvenčnom pravopisnom princípe, pretože ich písanie je vecou konvencie (dohody). Svedčia o tom napríklad viacslovné názvy ulíc, námestí, sadov, katedier, ktorých pravopis sa v poslednom období v jednotlivých kodifikačných príručkách viackrát upravoval. V súčasnosti platí pravidlo, podľa ktorého sa v takýchto pomenovaniach vlastným menom stáva už prvé slovo viacslovného názvu (*Ulica 17. novembra, Námestie hrdinov, Sad slobody, Katedra komunikačnej a literárnej výchovy* a pod., podrobnejšie pozri PSP, 1998).

Konvenčný pravopisný princíp

Aj keď celý pravopis tvorí súhrn konvenčných pravidiel, ktoré sa môžu meniť, isté pravidlá (princípy) sa ustálili a pravopis sa o ne opiera. Konvenčný pravopisný princíp (princíp dohody) sa v staršej literatúre (Štefanovič, 1967) spájal s rozdeľovaním slov, napr. (*na vrch, navrch*). Podľa V. Betákovvej (1968) v pravopise takýchto slov rozhoduje aj sémantické hľadisko (súvisiace s poznaním zmyslu celej vety), ktoré ovplyvní písanie slov spolu alebo osobitne, čiže uplatňuje sa aj sémantický princíp. Dnes sa v PSP (1998) kodifikovalo variantné písanie príslovkových výrazov, častíc, citosloviec spolu aj osobitne (*dobiela/do biela, nanešťastie/na nešťastie, dovidenia/do videnia* a pod.). V nich sa uprednostňuje písanie slov dovedna.

Konvenčný pravopisný princíp vyčleňujeme najmä v súvislosti s písaním čiarky v jednoduchej vete a v súvetí. Interpunkcia je dlhodobým problémom slovenského pravopisu,

preto je predmetom pozornosti kodifikátorov v každých Pravidlách slovenského pravopisu. Poučky o písaní čiarky a iných interpunkčných znamienok sa v jednotlivých Pravidlách spresňujú, aby si syntaktický pravopis dôsledne osvojili všetci používatelia. Podľa posledných PSP (1998, s.15) sa zjednodušenie a spresnenie písania čiarky dosahuje napríklad aj tým, že „v prípadoch, keď sa medzivetný vzťah signalizuje jednoznačne prirad'ovacími spojkami *a, i, aj, ani, alebo, či*, nepožaduje sa už písať pred týmito spojkami čiarku (aj keď ide o iný ako zlučovací vzťah), lebo nie je na signalizovanie prirad'ovacieho vzťahu potrebná“.

J. Findra (1992, s. 52) uvádza, že v interpunkcii sa odráža logika vnútorných vzťahov prehovoru, a to na úrovni kontextu (textu) alebo na úrovni výpovede. Interpunkcia takto navonok (formálne) signalizuje členenie alebo aj odstupňovanie a hierarchizáciu propozičných obsahov. Posudzovanie interpunkcie v hotovom texte (napr. v školskej praxi) sa do istej miery problematizuje tým, že ňou môže autor vyjadriť svoje hodnotenie vzťahov medzi zložkami propozičného vzťahu.

Pri interpunkcii sa teda možno riadiť istými logickými zásadami. Prestávka v reči sa graficky označí interpunkčným znamienkom, napr. čiarkou. Čiarkou vydelené menšie úseky robia dlhú vetu zrozumiteľnejšou a významovo presnou. Známe sú príklady s nesprávne umiestnenou čiarkou (*Dať ešte raz šancu, nemožno vylúčiť všetkých študentov. Dať ešte raz šancu nemožno, vylúčiť všetkých študentov.*), ktorá spôsobila zmenu zmyslu vety.

Základné pravidlá interpunkčného pravopisu sa nacvičujú už v primárnej škole (pozri kapitolu 10.2, *Príklad 10.8*)

Úloha 8.5

Používanie čiarky súvisí s jej tromi funkciami vo významovej a gramatickej stavbe vety. Ide o vyčleňovaciú, pripájaciú a odčleňovaciú funkciu. Pripomeňte si pravidlá písania čiarky v jednoduchej vete a v súvetí z hľadiska ich funkcií (pozri Pravidlá slovenského pravopisu, 1998, 2000).

Príklad 8.5

Slovenský pravopis je teda vybudovaný na viacerých pravopisných princípoch s dominantným postavením fonemického princípu. V jednom slove sa však môžu uplatniť viaceré pravopisné princípy. Napríklad v slovách *odsypaný, podsypaný* sa na hranici predpôň (morfém) *pod-, od-* uplatňuje **morfematický** pravopisný princíp, lebo aj keď vo výslovnosti dôjde k spodobovaniu [*potsypaný, otsypaný*], v písanej podobe sa zachová rovnaká podoba morfém *pod-, od-*. Rovnako sa píše táto morféma aj v ďalších slovách (*podnos, podpis, podomlieť, odnos, odpis*). Koreň slova súvisí s vybraným slovom *sypať*, v ktorom sa uplatní **etymologický** princíp, čiže slovo sa píše podľa pôvodného pravopisu. Pádová prípona *-ý* sa píše podľa **gramatického** princípu, lebo slová, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *pekný*, majú v N. singuláru pádovú príponu *-ý* a v N. plurálu *-í* (*bol podsypaný listím – boli podsypaní listím*). Ak sa niekto volá *Podsypaný*, priezvisko sa napíše s veľkým písmenom, a tak sa významovo odliší od podoby *podsypaný*, a to na základe **sémantického** pravopisného princípu. V jazykovom vyučovaní sa pravopisné javy zväčša nepreberajú izolovane, ale v súvislosti s hláskoslovím

a výslovnosťou, s ohýbaním a tvorením slov. Výnimkou je nácvik etymologického pravopisného princípu pri tzv. vybraných slovách.

Na záver pravopisnej problematiky podrobne predstavenej v tejto kapitole možno povedať, že pravopis je výsledkom dohody, ktorá sa postupne ustálila na istých platných princípoch (zásadách).